

Csontos Márta

Gárdonyi Géza füveskönyve, mint személyiségrajz az írói attitűd megértéshez

„A könyvekre adott pénz látszólag eldobott pénz. Mint a vetőmag.”
(Gárdonyi Géza: *Földre néző szem*)

A megemlékezésre mindig vannak jeles alkalmak; születési és halálozási évfordulók adnak alkalmat arra, hogy ismételten fókuszba kerülhessenek ismert és elismert írók, költők vagy más művészeti területen maradandót alkotó személyek.

Gárdonyi Géza évfordulója különös jelentőségű a megemlékezések sorában, gyermekeknek és felnőtteknek írt novelláira és regényeire, nem úgy kell felhívni a figyelmet, mint porosodó könyvespolcokról leemelt írásokra. Gárdonyi jelen van most, a 21. századi ember életében is, az új beszédmód, a módosult alkotói folyamatok, a megváltozott témák a digitális életterben cseppet sem homályosították népszerűségét. Velünk él mindennapjainkban, a kisiskolások is az ő történeteivel fedezik fel az olvasás örömét. Nyelvisége, a regényeiben megrajzolt létezőmódok és beszédmódok, gondolkodás- és felfogásbeli szellemi élmények mind a mai napig örökérvényű üzeneteket tartalmaznak.

Fiainak írt füveskönyve pedig olyan tanácsokat, intelmeket tartalmaz, melyek segítenek megérteni személyiségét, hiszen valójában az ellentmondások embere volt. Nagyfokú szociális érzékenysége ellentmondani látszik visszahúzódó, befelé forduló magatartásával, közismert házasságellenességével, a nőkkel való kapcsolatban sem volt igazán szerencsés.

Gárdonyi maga is érezte, személyisége nagyon összetett és nehezen értelmezhető, magát „kövek alatt nőtt fűhöz” hasonlította, nem tudott soha igazán megbékélni önmagával, életeseményei és a környezeti hatások keserűvé tették, így mindig fenntartással szemlélte és értelmezte az őt körülvevő világot. A *Földre néző szem*, mely második részében kiegészül az *Égre néző lélek*ben megfogalmazott gondolatokkal, világosan mutatja, hogy a Dante kiadásában 1917-ben megjelent kötet egy olyan gondolkodó arcélét rajzolja meg, aki minden korra érvényes igazságokat tud megfogalmazni, ugyanakkor elmékedései egyértelműen tükrözik a világhoz való viszonyát. Ezeknek fényében foglalja össze a társas kapcsolatokhoz szükséges viselkedési normákat az első részben, míg a második nagy fejezetben a hit, a felebaráti szeretet, a hazugság, a szenvedés, az Istennel való kapcsolatot boncolgató problémák dominálnak.

Gárdonyi fiaihoz intézett intelmei legtöbbször néhány soros erkölcsi vagy bölcséleti tételt fogalmaznak meg, sok esetben maxima formájában, ahol a röviden meg-

fogalmazott erkölcsi igazságot gyakorlati tanácsokkal egészíti ki, sokszor felszólító módot használva. *Sohase feleseljünk élőszóval... Soha ne beszéljete senkinek a feketéjéről...* Ezek a szentenciák aforisztikus tömörséggel, a lényegét szükségszerűen szimplifikálva emelik ki. Fiainak szánt intelmei sajátos bölcséleti formában jelennek meg, elmékedéseiben nem egy alkalommal találunk hasonlóságokat a Márai Sándor *Füveskönyvében* felvetett gondolatokkal. Bevezető soraiban így indít: *Az én gyerekségem csak 11 éves korig volt vigyázat alatt, azontul mindig meg kellett égetnem az ujjamat, ha okulásra volt szükségem. A felnőtt ember is sokszor áll tétován, tanácstalanul az élet egyes kérdései előtt, hát még az ifjú?*

Az intelmek olvasása során eszembe jutnak Simone Weil gondolatai, melyeknek értelmében a tisztulást életünk menetében csak a jó és a kívánság egymástól való elválasztásával valósíthatjuk meg, el kell viselnünk a különbséget az elképzelés és a valóság között. És nem szabad elfelejteni, hogy Isten és ember kölcsönös szeretete a szenvedés.

Már Arisztotelész is kiemelte, hogy az ember szívesen teszi azt, ami jó, ami harmóniát alakít ki az egyénben és a közösségben egyaránt. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy amit csinálunk, szükségszerűen következik-e a megtapasztalható előzményekből?

Gárdonyi arra biztat bennünket, hogy keressük az arany középutat az emberi kapcsolatokban, hiszen állandóan társaságban lenni ugyanolyan káros, mint örök-ké magányosan élni. És mire kell igazán figyelni? *Az okos embert éppen az különbözteti meg a nem okostól, hogy nem a saját orgonáján játszik, hanem hadd szóljon kinek-kinek a maga sipládája. Ha érdekes, hallgatjuk. Ha nem érdekes, menekülünk.*

Gárdonyi számára az erkölcsösség nagyon fontos. Kiemeli, hogy az alázatosság nem behódolást jelent a másik személy előtt, mindenkivel az egyenlő rang álláspontjával kell társalogni. Nem szabad elfelejteni – fűzi tovább tanácsként fiainak –, *az élet küzdelmeihez kemény nyak kell. Aki giliszta módjára csúszik az emberek között, minduntalan rátaposnak.*

Minden gondolata azt közvetíti felénk, hogy jónak, erényesnek lenni mennyire nehéz. Valóban, nem az az erényes ember, aki fél valamit megtenni. Ha Kantra gondolunk, akkor egyértelművé válik, hogy egy cselekedet csak akkor tekinthető morálisan jónak, ha kötelességből hajtjuk végre.

Nyilvánvaló, az amorális cselekedetek hajlamok alapján születnek, ellentmondásban vannak a kötelességgel, s ilyenkor azt tesszük, amit nem kellene. Ilyenkor veszítjük el emberi méltóságunkat. Éppen ezért központi fontosságú a cselekedet megelőző és követő lelkiismeret.

Gárdonyi számára az ember *„bőrbe kötött lélek”*, s úgy véli, a legfőbb gond az, hogy *egynek véljük ezt a két fogalmat: emberi lélek és emberi test.* Gárdonyi igazi „homo religiosus”, számára a hit vallásos életforma és világnézet. A mély istenhit-

hez azonban meglehetősen kanyargós úton jutott el, hitt a lélekvándorlásban, érdekelte az okkultizmus, a miszticizmus, a teozófia. *Aki teljes életében testi gondolatokkal foglalkozott, nem értheti meg a lelki emberek életlátását* – mondja fiainak a lélek kérdésével foglalkozó fejezetben. Mircea Eliade gondolatát juttatja eszünkbe Gárdonyi fejtegetése, hiszen valóban, így tudja csak az ember saját életét a kozmikus léttel azonos lényegűnek tekinteni. Aki lelki igazságokat keres, mondja Gárdonyi, annak tisztában kell lenni a megpróbáltatások következményeivel, az egyén sajátos látásmódjával és meggyőződésével, hiszen az emberek nagyon sokféleképpen néznek az égre. *Nézi a csillagot a paraszt. Neki csak fehér szikra. Nézi a csillagot a tudós. Neki egy távol kerengő világ. Nézi a csillagot a bölcs. Neki egy fénylő útmutató az örökkévalóság felé.*

Ha az emberiség egyetemes erkölcsi kódexében megfogalmazottakat felidézünk, láthatjuk, hogy Gárdonyi ösztönösen is ezeket követi; a családot segíteni, az életteret biztosító mikroközösséget támogatni, bátornak lenni adott körülmények között, megbecsüléssel fordulni embertársaink felé, igazságosnak lenni és tiszteletben tartani mások tulajdonát.

Érdekes, hogy Gárdonyi fiához írt intelmeit a különböző foglalkozásokat és társadalmi rétegeket képviselő ember környezethez és embertársaihoz való kapcsolatában határozza meg. *Író, katonát, színészt ne látogassatok meg délelőtt... Papnak ismeretlenül is köszönjétek... A nőben mindig az anyát tiszteljük. Akkor is, ha még távol van az anyaságtól. Akkor is, ha már rég tul van rajta... Különösen becsüljétek azokat az orvosokat, akikről a szegények hálával beszélnek.*

Gárdonyi fontosnak tartja, hogy az alázatosság az emberszeretetben nyilvánuljon meg, a „görbehátú alázatosság” elfogadhatatlan számára, mindenkivel egyenrangú félként kell beszélni. Mintha Aquinói Szent Tamást idézné gondolatmenete, mely arra int, hogy mindenki viselkedjék úgy, ahogy ő szeretné, hogy vele viselkedjenek. Megvalósítani azonban mindezt nagyon nehéz, hiszen a közösségi normák figyelembe vétele mellett is, az ember önző lény, és a kapcsolatokban a hasznosság, az utilitarizmus fontossága is előbb-utóbb megjelenik.

Elmélkedéseiben külön foglalkozik a társas kapcsolatokat nagymértékben befolyásoló dolgokkal, mint a pénz, a dohány, a bor, a kártya. A dohány témája különösen fontos volt számára, számtalan fotón jelenik meg hosszú szárú tajtékpipák társaságában, hiszen a pipázást a dohányzás legtisztább módjának tekintette, egyfajta tudománynak.

A pénz kérdése kiemelt fontosságú lehetett Gárdonyinál, hiszen tudjuk, hogy az Egri Érseki Tanítóképző elvégzését követően tanítóként elég sanyarú sors várt rá, kezdetben nem is érezte a pálya iránti elkötelezettséget. A tanítóképzőben Rimay János megbuktatta a következő szavakkal. *Fiam, tebelőled sose lesz nagy ember, de a kenyeredet meg tudod azért keresni.*

Akkor még nem gondolhatta senki, hogy a tanára mekkorát tévedett, hiszen nem igazán találta a helyét sehol, nem lelkesítette a pálya, szerelmi csalódások kísérték. Legtöbbször elutasították. A jobb élet majd csak a kántortanítóság idején kezdődött. A pénzzel kapcsolatban a következő, valóban megfellebbezhetetlenül igaz megállapítást fogalmazza meg fiainak: *A pénz okos embernek: zsebben ülő szolga. Az oktalan embernek: zsebben ülő úr.*

A nő és család kérdésében is az életútján ért traumatapasztalatok alapján nyilatkozik. Az anyát Isten „gyümölcsfájának” tekinti, Isten megbízottjának, de a nő számára, feltehetően sikertelen házassága miatt, csak „*hosszúhajú veszedelem*” volt, hiszen jóval fiatalabb felesége nem tudott szellemi-lelki társa lenni. Úgy látta, a nő a férfivel ellentétben, egymagában sohasem kerek egész, csak egy „hiányos ember”.

A család azonban számára szent és mindenképp föltt álló mikroközösség, amelyben a gyermek földre szállt angyal, még tiszta és büntől érintetlen. A gyermekek védelmére hívja fel saját fiai figyelmét is. *Aki gyermekét veri, önmagát veri. Aki embert üt meg, Istent üti meg.*

A füveskönyv második része az *Égre néző lélek*. Ez a nagy fejezet fényes bizonyítéka annak, hogy munkássága és életvitele tudatos Jézus-követés. A keresztény értelemben vett életben a transzcendencia és az emberi történelem együttes megvalósulása történik. Ágostoni értelemben a történelemfeletti Istennel való találkozás a végső cél, hiszen később Szent Tamás is azt mondja, hogy amikor megismerünk valamit, egyidejűleg Istent is megismerjük. Gárdonyi így fogalmaz vallomásosan, a lélek szerepét kiemelve. *...nézd meg azokat, akik bizalommal emelik szemüket az égre, az mind érzi, hogy nem a test az én, hanem a testet mozgató erő.*

A testiség megtapasztalása, mint ideiglenes létállapot, út a lélekállapotba történő átlépéshez, mely Gárdonyi olvasatában is az egyetlen lehetőség a tökéletesedés megvalósulásához. Ezen az úton pedig Jézust kell követni, hiszen *senki nem is említi annyiszor a lélek és a test különvalóságát, mint ő...*

Filozófiai értelemben a lélek a létezés korpusztól elvonatkoztatott absztrakt fogalma és Gárdonyi hittel állítja, hogy Istentől való részecske minden lélek. A lélek számára nem azonos a héber megfelelőjével, mely test és lélek kapcsolatát egységnek tekinti. Az ember, mint mondja, amikor a lelki igazságokat keresi, úgy halad, mint egy bányász, aki lépésről lépésre haladva keményen megdolgozik minden szemernyi aranyért.

Hívóként a halál kérdésével is foglalkozik, s természetesen a teremtett világban élő ember számára az elmúlás értelmét is megmagyarázza, mely szerint a halál állapota azt jelenti, hogy *az angyal fölébred abból az álomból, hogy állat volt.*

Gárdonyi élettényeinek ismeretében tudjuk, hogy a világ különböző vallásai érdekelték, vonzódott a buddhizmushoz és más keleti vallásokhoz, a miszticizmus-

hoz, és feltehetőleg hitt a reinkarnációban is. A spiritizmusnak is külön fejezetet szentel. A különböző vallások tanulmányozásával elsősorban arra kereste a választ, mi az oka az emberi szenvedésnek, elfogadhatónak tartotta, hogy a bennünket ért traumák egy megelőző, bűnökkel terhelt élet következményeiként jelennek meg. Elképzelhetőnek tartotta, hogy a bűn „tradíciója” azt jelenti, hogy az ember már eleve bűnös légkörbe születik, a bűnök mintegy hagyományozódnak, örököljük a rosszra való hajlandóságot. Mindez arra utal, hogy a megváltásra morálisan nem vagyunk alkalmasak, mindezt az üdvözítő Isten kegyelmétől reméljük.

Az elmondottak alapján a hit kérdését is úgy próbálja fiainak megvilágítani, hogy gondolkodásra készítse őket. A benne lévő ambivalens érzéseknek főként az a kérdés az okozója, hogy a hitet tekinthetjük-e Isten ajándékának, mert akkor azok a szerencsések, akik ezt az ajándékot Istentől, mint jóságos öregúrtól megkapták. Az egyháznak ezt a tanítását Gárdonyi „földszagú dogmának” tekinti. *Azt mondják: Egyik vallás sem maga az igazság, de valamennyi az igazság közelében foglal helyet... A hit bizonyosságnak érzett hipotézis.*

Gárdonyi intelmeiben gyakran szerepel a *testi-ember* és a *lelki-ember*. A Föld számára nem azonos a Világgal, az ember életcélja nem a testi igények kielégítése, és nem lehet homo homini Deus sem, nem gondolhat Istenre úgy, mint abszolút isteni lényre, csak azért, hogy a világot értelmezni tudja. Csak a lelki tökéletesség felé haladhatunk elszánt következetességgel, ez az emberiség történetének lényege, melyet öt mondatban foglal össze. *A világoosság szülte az életet... Az élet szülte az akaratot... Az akarat szülte a bűnt... A bűn szülte a szenvedést... A szenvedés szülte a szeretetet.*

Gárdonyi füveskönyve úgy ad tanácsokat fiainak, hogy műve egyúttal önértékelés is, személyes élmények sorozata, személyiségrajz, bölcselkedés az élet nagy kérdéseivel kapcsolatban, válaszkeresés arra, hogy mi dolgunk a világon. Nem mentes a kételkedésektől, a pszichologizáló véleményalkotásoktól és sokszor azt érezzük, hogy önmagával is békétlen; az ellentmondások embere.

Az „egri remeteként” közismert író, akit Ady magyar Dickensnek nevezett, sokkal kevésbé volt zárkózott, mint ahogy ezzel a jelzővel illeték. Rengeteget utazott, hogy regényeihez anyagot gyűjtsön, tanítóként új írás-olvasás módszert dolgozott ki a tanulóknak, Pesten is fenntartott egy lakást, számos újságnak is dolgozott. Emellett botanizált, volt herbárium és növénygyűjteménye, hangszeren is játszott. Mindezek említése azért lehet helytálló, hogy láthassuk, feltehetőleg csak alkotói magányra volt szüksége, de sokoldalú tevékenységei nélkül füveskönyvét sem tudta volna a megismert formában megírni.

Temetésekor Tordai Ányos ciszter szerzetes a következő mondattal búcsúztatta: *mi egriek ennél magasabbra nem vihettük. De hisszük, hogy a Jóisten még magasabbra vitte.*